

LUCYNA BAKIERA

Instytut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
Institute of Psychology, Adam Mickiewicz University, Poznań
e-mail: lucyna.bakiera@amu.edu.pl

Zaangażowane rodzicielstwo w kontekście satysfakcji małżeńskiej i zawodowej osób dorosłych

Involved parenting in the context of marital and job satisfaction

Abstract. The issues discussed in the article concern the interdependence of social roles assumed by adults. From the point of view of optimal conditions for offspring development, the level of adults' involvement in parenting tasks and the degree to which the involvement depends on their professional and marital satisfaction is significant. It is assumed that involvement in the role of a mother or father, similarly to professional involvement, has an effect on the functioning of both adults and their children, which yields both individual (shaping abilities and self esteem) and supra-individual (affecting the efficiency of group functioning) consequences. The article presents an attempt at operationalization of involvement in parenting and the results of research into the relation between the aforementioned adult activity areas. The research indicates that the relation revealed is based on correlation concerning both the overall marital satisfaction and its individual aspects. The linear regression analysis indicates that the relationship between the self-fulfilment in marriage, the intimacy between the spouses and the involvement in parenting is not statistically significant. Also the level of marital disillusionment does not allow us to forecast the level of adult involvement in parental tasks. The only significant variable is spousal similarity. Individuals who notice similarities between themselves and their spouse exhibit higher levels of involvement. When it comes to the general professional satisfaction, it is not a significant factor in parental involvement. Only colleague satisfaction constitutes a significant, albeit weak predictor for parental involvement.

Słowa kluczowe: rodzicielstwo, zaangażowane rodzicielstwo, satysfakcja małżeńska, zadowolenie z pracy

Key words: parenting, involved parenting, marital satisfaction, job satisfaction

WPROWADZENIE

Działania związane z pełnieniem społecznych funkcji rodzinnych (małżeńskich, rodzicielskich) i zawodowych należą do podstawowych obszarów aktywności człowieka dorosłego. Stanowią główne sfery jego życia (Gurba, 2009; Lachowska, 2008, 2012; Levinson, 1986; Nordenmark, 2002), a stosując termin Giddensa (2006, s. 116) – świad-

czą o podstawowych sektorach stylu życia człowieka dorosłego, czyli o czasoprzestrzennych wycinkach jego działań, w ramach których konsekwentnie realizowane są spójne zespoły praktyk. Sposób pełnienia ról społecznych w dorosłości uznawany jest za najważniejszy wyznacznik jakości życia (Bańka, 2005; Perry-Jenkins, Repetti, Crouter, 2000;

Räikkönen, Kokko, Rantanen, 2011; Rostowska, 2006), natomiast doświadczenia w nich zdobyte określają jakość i dynamikę rozwoju w dorosłości (Harwas-Napierała, 2010, 2012; Tyszkowa, 2009). Łączenie i zachowywanie odpowiedniej proporcji między zaangażowaniem w pracę i życie rodzinne stanowi jedno z najtrudniejszych wyzwań dorosłości (Oleś, 2011). Wypełnianie zadań, będących konsekwencją zobowiązań wobec wielu ról społecznych, dotyczy mobilizowania zasobów psychicznych w działania o zróżnicowanej specyfice i wiąże się ze zjawiskiem facylitacji, to znaczy, że zaangażowanie w jedną rolę ułatwia jednostce angażowanie się w inną. W takiej sytuacji zazwyczaj rodzina stanowi grupę wsparcia dla jednostki obciążonej obowiązkami zawodowymi (Rostowska, 2008). Istotne są nie tyle wskaźniki ilościowe (na przykład liczba pełnionych ról), co jakościowe (jakość ich realizowania). Negatywne konsekwencje łączenia ról związane są z nadmiernym obciążeniem psychofizycznym, konfliktem ról, napięciem interpersonalnym i obniżeniem poziomu efektywności działań w jednym lub obydwu obszarach (Butler i in., 2005; Witkowska, 2002). Zwraca się uwagę, że w rodzinach dwóch karier (ang. *dual-career families*), czyli w rodzinach, w których obydwój rodzice pracują zawodowo, czas pracy, prestiż zawodowy, emocjonalne zaangażowanie w pracę oraz przeciążenie pracą są czynnikami silnie moderującymi życie rodzinne (Crouter, Manke, 1997). Szczególnie niekorzystne dla ról rodzicielskich jest przeciążenie zawodowe rodziców, co implikuje konflikty interpersonalne i obniża poziom satysfakcji małżeńskiej, a także obniża responsywność dorosłych wobec potrzeb dziecka.

RODZICIELSTWO A ROZWÓJ DOROSŁYCH

Rodzicielstwo, dokonując się w relacji interpersonalnej, ma charakter współzależności społecznej, ponieważ konsekwencje decyzji podejmowanych przez rodzica wpływają na dziecko, a aktywność dziecka oddziałuje

na zachowanie rodzica (Grzelak, 2008). Złożony charakter rodzicielstwa wynika głównie z wielopoziomowych odniesień – jednoczesnego doświadczania siebie, dziecka oraz innych osób w relacji z nim. Jest to układ trójwymiarowy – odnosi się do dziecka, dokonuje w kontekście aktywności (lub jej braku) drugiego rodzica i jest realizowany przez jednostkę, która dysponuje osobistym systemem znaczeń, potrzeb i możliwości (Badinter, 1998).

W języku angielskim funkcjonują dwa terminy odnoszące się do bycia rodzicem: *parenthood* i *parenting* (Galinsky, 1987; Hoghugh, Long, 2004), które w polskiej literaturze są różnie interpretowane. Z reguły pierwszy jest kojarzony z faktem posiadania dzieci i pełnienia społecznej funkcji rodzica, drugi nawiązuje raczej do szerokiego spektrum działań ukierunkowanych na zapewnienie dziecku warunków do prawidłowego rozwoju, a zatem kształtowania odpowiedniej relacji z nim (Kubicki, 2009; Kwak, 2008). Szczególnie drugi termin koresponduje z ujęciem rodzicielstwa jako obszaru podmiotowej aktywności dorosłych, którzy poprzez autonomiczne decyzje wychowawcze zdobywają osobiste doświadczenia.

Aktywność dorosłych pełniących funkcje rodzicielskie stanowi źródło doświadczeń, które mogą mieć znaczenie dla ich rozwoju. Zgodnie z ujęciem Tyszkowej (2009) znaczenie rozwojowe posiada tylko czynne doświadczanie rodzicielstwa, a nie sam fakt bycia matką lub ojcem. Przyjmując za Tyszkową, że w procesie dokonujących się trwałych zmian rozwojowych istotne są wyłącznie doświadczenia zdobywane aktywnie, z podmiotowym udziałem jednostki, zasadna wydaje się kategoria *zaangażowania*, różnicująca efekty działań rodzicielskich na rozwojowe i nierozwojowe. Różnorodność zadań, problemów oraz sytuacji opiekuńczych i wychowawczych sprzyja gromadzeniu przez rodziców bogatego doświadczenia indywidualnego. Zarówno zdarzenia normatywne, takie jak narodziny dziecka, jak i niernormatywne, stanowiące o niepowtarzalnej linii życia, pozostawiają po sobie ślad w postaci doświadczeń, które opracowywane w sy-

stemie psychicznym mogą inicjować zmiany rozwojowe. Można sądzić, że aktywne pełnienie funkcji rodzicielskich pobudza zmiany w systemie psychicznym i zachowaniu dorosłych, w przeciwieństwie do roli matki/ojca pełnionej w sposób niezaangażowany, co nie implikuje rezultatów rozwojowych.

Pojęcie zaangażowania odnosi się do sposobu, w jaki jednostka uczestniczy w aktywności. Oznacza ukierunkowanie działań wobec kogoś/czegoś, poświęcanie czemuś lub komuś uwagi i uznanie zadań, w które jednostka się włącza za istotne dla jej fundamentalnych wartości (Lydon, Zanna, 1990; Trigg, 1989). Zewnętrzną manifestacją zaangażowania jest zawsze określone działanie, i to działanie szczególnie, w którym rodzic koncentruje czynności poznawcze, emocjonalne i ewaluatywne na obiekcie zaangażowania. Zaangażowanie w ważne życiowe zadania określa tożsamość jednostki (Oleś, 2011) i traktowane jest jako mechanizm poczucia podmiotowości (Korzeniowski, 1983).

W pracy *Zaangażowane rodzicielstwo a autokreacyjny aspekt rozwoju dorosłych* przyjęto, że zaangażowanie w rodzicielstwo stanowi nabytą skłonność do długotrwałej koncentracji aktywności i przeżyć z nią związanych na roli matki/ojca, co przejawia się w akceptacji roli i konstruktywnym nastawieniu wobec rodzicielstwa (Bakiera, w druku). W wyniku skoncentrowania na zadaniach rodzicielskich, którego podstawowym wyznacznikiem jest autentyczna troska o rozwój dziecka (por. Gray, Anderson, 2010), ujawnia się zaangażowany styl realizacji rodzicielstwa, czyli *zaangażowane rodzicielstwo*, wykazujący określony sposób myślenia, przeżywania, wartościowania i działania wobec dziecka, w tym gotowość rodziców do zmiany aktywności w zależności od fazy rozwojowej dziecka. Wyrazem pełnego zaangażowania są wszystkie wymienione jego aspekty, tj. zaangażowanie behawioralne, poznawcze, emocjonalne oraz ujawniające się w sferze ewaluatywnej, tym bardziej że – jak wskazują badania – rodzice deklarują intencje zaangażowania, ale nie zawsze je realizują (Bracke, Corts, 2012).

CEL BADAŃ, METODY, OSOBY BADANE

Jakość doświadczeń małżeńskich i zawodowych stanowi źródło wsparcia lub stresu dla funkcjonowania rodziców i z tego względu jest jednym z podstawowych elementów warunkowań rodzicielstwa (Belsky, 1984). Celem podjętych badań było sprawdzenie, czy poziom zaangażowania dorosłych w rodzicielstwo zależy od satysfakcji z ról pozarodzicielskich. Sformułowano hipotezy, zgodnie z którymi istnieje związek między postrzeganą jakością małżeństwa a zaangażowaniem się osoby dorosłej w rodzicielstwo oraz związek między zadowoleniem z pracy zawodowej a poziomem zaangażowania w rodzicielstwo. Przypuszczalnie wyższy poziom satysfakcji małżeńskiej i zawodowej będzie współwystępować z większym zaangażowaniem rodzicielskim.

W badaniu wykorzystano trzy kwestionariusze, umożliwiające ilościowe szacowanie zmiennych. Zaangażowanie rodzicielskie badano za pomocą autorskiego Kwestionariusza Zaangażowania Rodzicielskiego (KZR). Opracowanie ostatecznej wersji metody przebiegało wieloetapowo i obejmowało między innymi zdefiniowanie mierzonych cech i ich obszarów treściowych, przeanalizowanie pozycji testowych pod względem trafności treściowej przy pomocy sędziów kompetentnych, ustalenie zgodności ocen sędziów za pomocą współczynnika trafności teoretycznej Lawshego (Hornowska, 2010), jak również dokonanie walidacji testów, która obejmowała oszacowanie wskaźników psychometrycznych, takich jak rzetelność, trafność i moc dyskryminacyjna poszczególnych pozycji testowych. W wyniku dokonanych obliczeń do ostatecznej wersji kwestionariusza wybrano pozycje, które mają najlepszą charakterystykę psychometryczną.

Metoda składa się z trzech podskal, odnoszących się do różnych aspektów zaangażowania, a mianowicie: *zaangażowanie walencyjne*, *zaangażowanie behawioralne* i *zaangażowanie poznawczo-emocjonalne*. *Zaangażowanie walencyjne* wyraża doniosłość rodzicielstwa

w systemie wartości jednostki (w kwestionariuszu na przykład stwierdzenie „Rodzicielstwo pozwala mi realizować istotne dla mnie wartości”). *Zaangażowanie behawioralne* ujawnia działania świadczące o trosce osoby dorosłej o warunki i przebieg rozwoju dziecka (np. „Regularnie przygotowuję dziecku/dzieciom posiłki”). Natomiast wskaźniki *zaangażowania poznawczo-emocjonalnego* dotyczą skoncentrowania myśli, uwagi, wyobrażeń, pamięci na roli matki/ojca oraz emocjonalne przeżywanie sytuacji rodzicielskich i wydarzeń istotnych dla dziecka (np. zdanie wymagające odwrócenia punktacji: „Nudzą mnie rozmowy na temat wychowania”).

Wartości współczynnika rzetelności α -Cronbacha dla poszczególnych podskal wynoszą od .838 do .862. Kwestionariusz składa się z 34 pozycji, wszystkie mają moc dyskryminacyjną istotną na poziomie od .001 do .01. Każda pozycja zaopatrzona jest w 7-punktową skalę szacunkową. Wynik ogólny mieści się w przedziale liczbowym od 34 do 238 punktów i jest obliczany przez zsumowanie punktów uzyskanych przez osobę badaną w poszczególnych pozycjach.

Satysfakcję małżeńską badano za pomocą Kwestionariusza Dobranego Małżeństwa (KDM-2) Mieczysława Płopy i Jana Rostowskiego (Płopa, 2006). Na ocenę satysfakcji z małżeństwa składają się cztery wymiary, tworzące podskale: *intymność, samo-realizacja, podobieństwo, rozczarowanie*. Współczynnik rzetelności α -Cronbacha dla poszczególnych skal wynosi od .82 do .90 w przypadku kobiet i od .80 do .88 w grupie mężczyzn. Osoba badana ustosunkowuje się do 32 twierdzeń, wybierając jedną z podanych pięciu odpowiedzi. Obliczenie wyniku surowego następuje poprzez sumowanie wyników cząstkowych. Mieści się on w granicach od 32 do 160 punktów.

Zadowolenie zawodowe mierzono przy pomocy Skali Satysfakcji z Pracy (JSS – Job Satisfaction Survey) Paula Spectora, w polskiej adaptacji Teresy Chirkowskiej-Smolak (2012). Kwestionariusz ten składa się z 36 pozycji tworzących dziewięć podskal, które badają poszczególne komponenty globalnego zadowolenia z pracy. Są to: *wynagrodze-*

nie, awans, kierownictwo, korzyści, nagrody, warunki, współpracownicy, charakter pracy, komunikacja. Osoba badana wybiera jedną z sześciu możliwych odpowiedzi, punktowanych od 1 do 6. Wynik całkowity (od 36 do 216 punktów) otrzymuje się poprzez dodanie punktów z wszystkich pozycji. Współczynnik α -Cronbacha dla polskiej wersji skali wynosi .852.

W badaniu wzięły udział osoby dorosłe, będące biologicznymi rodzicami zdrowych dzieci w wieku 4–19 lat, pracujące zawodowo i żyjące w związku małżeńskim. Do analizy przyjęto wyniki 231 osób, w tym 129 kobiet (55.8%) i 102 mężczyzn (44.2%). Wiek badanych osób mieści się w przedziale od 24 do 61 lat ($M = 40.45$ roku, $SD = 6.15$). Wśród osób badanych przeważają rodzice dwójki dzieci (48.9%). 57 spośród badanych posiada jedno dziecko, a 61 – troje i więcej. Dorośli funkcjonujący w rodzinach wielodzietnych, czyli z co najmniej dwójką dzieci, stanowią łącznie 75.3% badanych.

WYNIKI

Statystyki opisowe w zakresie ogólnego zaangażowania rodzicielskiego oraz poszczególnych jego wymiary przedstawiono w tabeli 1.

Wynika z niej, że poziom zaangażowania dorosłych w rodzicielstwo jest wysoki: mediana przyjmuje wartość, która mieści się w dolnej granicy wyników bardzo wysokich, wartość modalna (dominanta) również reprezentuje wynik bardzo wysoki. Wartość odchylenia standardowego świadczy, że rozproszenie wyników nie jest duże. Współczynnik skośności rozkładu, będący miarą jego asymetrii, wskazuje, że rozkład jest lewostronnie asymetryczny – większe liczebności skupiają się w zakresie większych wartości nasilenia zaangażowania. Ujemna wartość kurtozy świadczy o rozkładzie platykurtycznym. Porównanie wskaźników poszczególnych wymiarów analizowanej zmiennej wskazuje, że najwyższa średnia dotyczy zaangażowania walencyjnego, najniższa – behawioralnego. Największe rozproszenie wyników jest w zakresie zaangażowania behawioralnego. Od-

Tabela 1. Statystyki opisowe ogólnego poziomu rodzicielskiego zaangażowania i jego wymiarów

Statystyki opisowe	Zaangażowanie globalne	Zaangażowanie behawioralne*	Zaangażowanie walencyjne*	Zaangażowanie poznawczo-emocjonalne*
średnia	196.24	5.61	6.04	5.69
mediana	198.00	5.70	6.10	5.78
dominanta	210.00	5.80	6.50	5.71
odchylenie standardowe	19.25	.76	.66	.69
skośność	-.31	-.48	-.35	-.52
kurtoza	-.58	-.07	-.58	-.23

*Wartości w poszczególnych wymiarach zaangażowania odnoszą się do wyników uśrednionych ze względu na różną liczbę pozycji testowych w podskalach.

chylenie standardowe w pozostałych aspektach zaangażowania jest podobne.

Przeprowadzone obliczenia dowodzą, że istnieje dodatnia korelacja między ogólną satysfakcją małżeńską, oraz poszczególnymi jej dymensjami, a zaangażowaniem w rodzicielstwo (tabela).

Doświadczane przez dorosłych zadowolenie z bliskich relacji małżeńskich, oparte na intymności, możliwości realizowania osobistych zadań i indywidualnego systemu wartości oraz poczuciu zgodności poglądów na życie, w tym życie rodzinne, a także niski poziom rozczarowania ze związku małżeńskiego, współwystępuje z zaangażowaniem w role rodzicielskie. Współczynnik determinacji wynosi $r^2 = 16.9$, co oznacza prawie 17% wspólnej wariancji. Korelacja między samorealizacją w związku małżeńskim a zaangażowaniem rodzicielskim jest słaba. Wartości współczynników korelacji między intymnością, rozczarowaniem i podobieństwem wskazują na umiarkowaną zależność. Najniższe wartości współczynników korelacji występują w zakresie zaangażowania behawioralnego, natomiast związek pomiędzy zaangażowaniem poznawczo-emocjonalnym a poszczególnymi wymiarami satysfakcji małżeńskiej jest silniejszy.

Zadowolenie z pracy zawodowej z kolei nie zmienia istotnie poziomu zaangażowania rodzicielskiego. W niewielkim stopniu je-

dynie satysfakcja z relacji interpersonalnych w miejscu pracy koreluje dodatnio z zaangażowaniem rodzicielskim. Niskie współczynniki korelacji wskazują na współwystępowanie zaangażowania walencyjnego i satysfakcji w zakresie charakteru pracy i współpracowników, a także zaangażowania poznawczo-emocjonalnego i komunikacji oraz współpracowników. Natężenie działań podejmowanych przez dorosłych w ramach roli rodzicielskiej nie współwystępuje z żadnym z wymiarów satysfakcji zawodowej. Oznacza to, że zaangażowanie behawioralne jest niezależne od wszystkich dymensji satysfakcji z pracy.

W celu sprawdzenia predyktorów, odnoszących się do satysfakcji z ról pozarodzicielskich (małżeńskiej i zawodowej), wykonano analizę regresji wielozmiennowej, w której zmienną zależną było zaangażowanie rodzicielskie, a zmiennymi predykcyjnymi poszczególne aspekty satysfakcji małżeńskiej i zawodowej, w zakresie których współczynniki korelacji okazały się istotne statystycznie.

Wartość współczynnika korelacji wielokrotnej, informująca o sile związku między zmienną zależną a predyktorami, wynosi $R = .47$. Testowany model wyjaśnia 21.6% wariancji, $F(5.225) = 12.396$; $p < .001$.

Przedstawione w tabeli 2 wyniki wskazują na dwa istotne predyktory zaangażowania rodzicielskiego z zakresu satysfakcji z ról

pozarodzielskich. Postrzegane w związku małżeńskim podobieństwo interpersonalne oraz zadowolenie ze współpracowników są pozytywnie powiązane z zaangażowaniem w rodzicielstwo. Im bardziej dorosły uważa podobieństwo w związku małżeńskim za satysfakcjonujące oraz im bardziej jest zadowolony z relacji interpersonalnych w środowisku zawodowym, w tym większym stopniu angażuje się w opiekę i wychowanie dzieci.

Analogicznie do uogólnionego zaangażowania przeprowadzono analizę regresji wielozmiennowej dla poszczególnych jego wymiary.

Ustalenie jako zmiennej zależnej zaangażowania behawioralnego, a jako predyktorów intymności, samorealizacji, podobieństwa, rozczarowania ze związku małżeńskiego oraz satysfakcji ze współpracowników wskazuje, że model regresji wyjaśnia zaledwie 5.8% wariacji, $F(5.225) = 2.759$; $p < .05$. Siła związku między zmienną a predyktorem, wyrażona w postaci współczynnika korelacji wielokrotnej, wynosi $R = .24$. Przedstawione wyniki świadczą, że postrzeganie podobieństwa między małżonkami sprzyja podejmowaniu konkretnych działań rodzicielskich. Intymność, samorealizacja i rozczarowanie związkiem

Tabela 2. Satysfakcja małżeńska i zawodowa a zaangażowanie rodzicielskie – współczynniki korelacji r -Pearsona

Zmienna niezależna	Zmienna zależna			
	Zaangażowanie globalne	Zaangażowanie behawioralne	Zaangażowanie walencyjne	Zaangażowanie poznawczo-emojonalne
Ogólna satysfakcja małżeńska	.412**	.190**	.335**	.442**
Intymność	.329**	.177**	.235**	.355**
Rozczarowanie	.366**	.158*	.307**	.394**
Samorealizacja	.281**	.089	.298**	.286**
Podobieństwo	.429**	.223**	.308**	.469**
Ogólna satysfakcja z pracy	.069	.004	.060	.094
Wynagrodzenie	-.069	-.096	-.041	-.034
Awans	-.039	-.053	-.022	-.019
Kierownictwo	.100	.043	.109	.091
Korzyści	.035	.033	-.031	.064
Nagrody	-.007	-.033	-.028	.030
Warunki pracy	-.014	-.084	-.025	.054
Współpracownicy	.176**	.109	.141*	.169*
Charakter pracy	.114	.071	.143*	.073
Komunikacja	.123	.049	.107	.132*

Legenda: * korelacja istotna na poziomie .05, ** korelacja istotna na poziomie .01

małżeńskim, a także relacje interpersonalne w pracy nie zmieniają istotnie zaangażowania behawioralnego. Gdy zmienną zależną jest zaangażowanie walencyjne, a predyktorami poszczególne dymensje satysfakcji małżeńskiej oraz zadowolenie ze współpracowników, model jest istotny statystycznie, $F(5.225) = 8.19$; $p < .001$, i wyjaśnia 15.4% wariancji. Współczynnik korelacji wielokrotnej wynosi $R = .39$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że możliwość samorealizacji w małżeństwie, podobieństwo ze współmałżonkiem oraz zadowolenie ze współpracowników są pozytywnie powiązane z rodzicielskim zaangażowaniem walencyjnym. Pozostałe wymiary satysfakcji małżeńskiej nie mają istotnego znaczenia dla tego aspektu zaangażowania.

W kolejnym modelu zmienną wyjaśnianą było zaangażowanie poznawczo-emocjonalne, a predyktorami intymność, samorealizacja, podobieństwo, rozczarowanie z małżeństwa oraz zadowolenie ze współpracowników. Ten z kolei model wyjaśnia 24.6% wariancji i jest istotny statystycznie, $F(5.225) = 14.67$; $p < .001$. Współczynnik korelacji wielokrotnej, wyrażający siłę związku między zmienną a predyktorami, wynosi $R = .496$. Uży-

skane wyniki wskazują przede wszystkim na podobieństwo w związku małżeńskim jako zmienną pozytywnie powiązaną z poznawczo-emocjonalnym zaangażowaniem w rodzicielstwo. Również satysfakcja z relacji interpersonalnych w środowisku zawodowym, choć w mniejszym stopniu, pozwala przewidywać poziom zaangażowania poznawczo-emocjonalnego. Intymność i samorealizacja w małżeństwie oraz rozczarowanie nie zmienia poznawczego i emocjonalnego aspektu rodzicielskiego zaangażowania.

Dysponując danymi odnoszącymi się do wieku rodziców i dzieci oraz liczby potomstwa, sprawdzono, czy zmienne te różnicują poziom rodzicielskiego zaangażowania.

Zamieszczone w tabeli 5. współczynniki korelacji *r*-Pearsona wskazują na brak istotnych różnic w zakresie zaangażowanie rodzicielskiego ze względu na wiek rodziców czy dzieci. Można uznać, że zarówno wiek życia osoby dorosłej, jak i jej dziecka (dzieci) nie ma znaczenia dla jej zaangażowania się w zadania rodzicielskie. Istotny związek, aczkolwiek bardzo słaby, występuje wyłącznie między wiekiem życia a behawioralnym wymiarem zaangażowania. Ujemna wartość współczynnika korelacji informuje, że wyższy

Tabela 3. Regresja liniowa dla zaangażowania rodzicielskiego i predyktorów z zakresu satysfakcji małżeńskiej i zawodowej

Zmienna zależna	Zmienna niezależna	B	Błąd standardowy	β	t	p
Zaangażowanie rodzicielskie	B_0 (stała)	123.661	9.965		12.409	< .001
	Intymność (M)	-.424	.371	-.119	-1.143	ni
	Rozczarowanie (M)	.301	.262	.105	1.149	ni
	Samorealizacja (M)	.508	.342	.110	1.485	ni
	Podobieństwo (M)	1.668	.463	.375	3.604	< .001
	Współpracownicy (P)	.692	.294	.141	2.351	.020

B – niestandardyzowany współczynnik regresji; β – standaryzowany współczynnik regresji; t – wartość testu t-Studenta; p – poziom istotności (ni – wartości p powyżej .1 – wynik nieistotny); M – dotyczy małżeństwa; P – dotyczy pracy zawodowej

poziom behawioralnego zaangażowania ujawniają osoby młodsze.

W celu sprawdzenia, czy większa liczba dzieci w rodzinie współwystępuje z większą koncentracją dorosłych na zadaniach opiekuńczo-wychowawczych, przeprowadzono jednoczynnikową analizę wariancji w planie dla grup niezależnych. Zmienną wyjaśniającą *liczba dzieci* potraktowano jako porządkową ze względu na małą liczebność rodziców więcej niż trójki dzieci (w próbie było

tylko 13 takich rodziców). Dokonane obliczenia wskazują na brak istotnego statystycznie efektu, $F(2.228) = .437$; $p = .65$, a więc dorośli angażują się w zadania rodzicielskie niezależnie od liczby dzieci. Istotnych statystycznie różnic nie stwierdzono również w zakresie poszczególnych aspektów zaangażowania: behawioralnego: $F(2.228) = 1.56$; $p = .21$, walencyjnego: $F(2.228) = .07$; $p = .93$ i poznawczo-emocjonalnego: $F(2.228) = .29$; $p = .75$.

Tabela 4. Regresja liniowa dla poszczególnych dymensji rodzicielskiego zaangażowania i predyktorów z zakresu satysfakcji małżeńskiej i zawodowej

Zmienna zależna	Zmienna niezależna	<i>B</i>	Błąd standardowy	β	<i>t</i>	<i>p</i>
Zaangażowanie behawioralne	B_0 (stała)	43.283	4.324		10.010	< .001
	Intymność (M)	.020	.161	.014	.126	<i>ni</i>
	Rozczarowanie (M)	-.015	.114	-.014	-.135	<i>ni</i>
	Samorealizacja (M)	-.051	.148	-.028	-.342	<i>ni</i>
	Podobieństwo (M)	.399	.201	.227	1.989	.048
	Współpracownicy (P)	.165	.128	.085	1.294	<i>ni</i>
Zaangażowanie walencyjne	B_0 (stała)	38.565	3.552		10.859	< .001
	Intymność (M)	-.233	.132	-.190	-1.760	<i>ni</i>
	Rozczarowanie (M)	.160	.093	.163	1.714	<i>ni</i>
	Samorealizacja (M)	.351	.122	.221	2.878	.004
	Podobieństwo (M)	.324	.165	.213	1.968	.048
	Współpracownicy (P)	.209	.105	.124	1.993	.047
Zaangażowanie poznawczo-emocjonalne	B_0 (stała)	41.813	4.913		8.512	< .001
	Intymność (M)	-.212	.183	-.118	-1.158	<i>ni</i>
	Rozczarowanie (M)	.156	.129	.109	1.211	<i>ni</i>
	Samorealizacja (M)	.208	.169	.089	1.233	<i>ni</i>
	Podobieństwo (M)	.944	.228	.422	4.139	< .001
	Współpracownicy (P)	.318	.145	.128	2.189	.030

Legenda: patrz tabela 2.

Tabela 5. Wiek rodziców i dzieci a poziom zaangażowania dorosłych w rodzicielstwo – współczynniki korelacji *r*-Pearsona

Zmienna zależna	<i>r</i>	<i>p</i>
zmienna niezależna: wiek rodziców		
zaangażowanie globalne	-.053	<i>ni</i>
zaangażowanie behawioralne	-.143*	.030
zaangażowanie walencyjne	-.048	<i>ni</i>
zaangażowanie poznawczo-emocjonalne	.041	<i>ni</i>
zmienna niezależna: wiek dzieci		
zaangażowanie globalne	-.074	<i>ni</i>
zaangażowanie behawioralne	-.089	<i>ni</i>
zaangażowanie walencyjne	-.069	<i>ni</i>
zaangażowanie poznawczo-emocjonalne	-.029	<i>ni</i>

p – poziom istotności (*ni* – wartości *p* powyżej .1 – wynik nieistotny)

* korelacja istotna na poziomie .05

WNIOSKI I Dyskusja Wyników

Uzyskane wyniki nasuwają dwa główne wnioski, odnoszące się do postawionych hipotez. Po pierwsze, dla zaangażowania w rodzicielstwo istotne znaczenie ma satysfakcja małżeńska, szczególnie w aspekcie podobieństwa między małżonkami. Im bardziej dorośli są zadowoleni z relacji małżeńskich, określonych głównie przez postrzegane podobieństwo, w tym większym stopniu włączają się w zadania rodzicielskie. Zależność ujawniona na poziomie korelacji dotyczy zarówno ogólnej satysfakcji, jak i jej poszczególnych aspektów. Analiza przeprowadzona metodą regresji liniowej wskazuje jednak, że związek między samorealizacją w związku małżeńskim i bliskością współmałżonków a zaangażowaniem w rodzicielstwo nie jest istotny statystycznie. Również poziom małżeńskiego rozczarowania nie pozwala na przewidywanie zaangażowania dorosłych w zadania rodzicielskie. Natomiast podobieństwo małżonków stanowi istotny statystycznie predyktor wszystkich wymiarów zaangażowania. Postrzegana zgodność w zakresie wartości, światopoglądów, planów, celów, sposobu

spędzania czasu wolnego, a przede wszystkim poglądów na temat wychowania dzieci, ułatwia dorosłym włączanie się w działania rodzicielskie. Dostrzeganie w małżeństwie możliwości samorealizacji sprzyja z kolei uznaniu doniosłości rodzicielstwa w systemie wartości jednostki (*zaangażowanie walencyjne*).

Druga konkluzja dotyczy sfery zawodowej. Zaangażowanie rodzicielskie nie jest znacząco powiązane z ogólną satysfakcją zawodową oraz takimi jej aspektami, jak otrzymywane wynagrodzenie, możliwości awansu, kierownictwo, komunikacja interpersonalna w miejscu pracy, korzyści i nagrody związane z pracą, a także warunki i charakter pracy. Jedynie zadowolenie w zakresie współpracowników stanowi ważny predyktor rodzicielskiego zaangażowania. Aktywne włączanie się dorosłych w konkretne działania opiekuńczo-wychowawcze wobec dziecka (*zaangażowanie behawioralne*) jest niezależne od wszystkich aspektów satysfakcji zawodowej.

Uzyskane wyniki warto skonfrontować z dotychczasowymi ustaleniami. Podkreśla się, że zadowalające relacje małżeńskie wyznaczają fundament trwania rodziny (Satir,

2000) i tworzą niezbędne zasoby do radzenia sobie z wymaganiami rodzicielstwa. Przeprowadzone badania wskazują, że satysfakcja małżeńska, głównie w aspekcie doświadczanego w związku podobieństwa, stanowi podstawę skupienia się dorosłych na konstruktywnych działaniach rodzicielskich, aczkolwiek nie wyjaśnia w pełni rodzicielskiego zaangażowania. Uzyskane wyniki wpisują się w nurt badań nad homogamią małżeńską, która jest istotnym kontekstem jakości życia rodzinnego (Burlson, Denton, 1992; O'Rourke i in., 2011). Postrzegana zgodność w zakresie wartości, światopoglądów, planów, celów, sposobu spędzania czasu wolnego, a przede wszystkim poglądów na temat wychowania dzieci, ułatwia dorosłym włączanie się w działania rodzicielskie. Dalsze poszukiwanie czynników różnicujących stopień zaangażowania dorosłych w rodzicielstwo kieruje uwagę na takie czynniki jak uwarunkowania osobowościowe, okoliczności wejścia w rolę czy doświadczenia dorosłych w rodzinie generacyjnej. Wyniki badań korespondują z ustaleniami, zgodnie z którymi głównymi czynnikami dla relacji małżeńskich w przypadku rodziców są: zdolność osiągania porozumienia w związku, wzajemna uwaga oraz intymność (Guttmann, Lazar, 2004). Jak zaznacza Danuta Opozda (2009), pomyślne relacje małżeńskie gwarantują wypracowanie spójnej koncepcji wychowania dziecka, natomiast dezintegracja małżeńska sprzyja występowaniu błędów wychowawczych. Problemy życia małżeńskiego, ujawniające obniżony poziom zadowolenia ze związku, mogą na tyle absorbować dorosłych (obciążać emocjonalnie, pochłaniać ich uwagę), że ograniczają zaangażowanie w zadania rodzicielskie. Szczególna zależność występuje między zaangażowaniem ojców a relacjami małżeńskimi (Apicella, Marlowe, 2004; Bonney, Kelley, Levant, 1991; Lamb, Tamis-LeMonda, 2004). Mężczyźni, którzy ujawniają niższy poziom satysfakcji małżeńskiej, w mniejszym stopniu uczestniczą w opiece i wychowaniu potomstwa.

Z punktu widzenia doniosłości skutków rodzicielskiego zaangażowania, które dotyczą zarówno dziecka (troska o jego wychowanie), jak i samych dorosłych (gromadzenie

doświadczeń stanowiących materiał rozwoju psychicznego), przeprowadzone badania akcentują rangę relacji małżeńskich jako czynnika istotnie regulującego powyższe implikacje. Dopelniają one badania, zgodnie z którymi rodzice żyjący w satysfakcjonującym związku małżeńskim demonstrują wobec dzieci zdecydowanie bardziej konstruktywne postawy (przyzwolenie na eksplorację, jawna aprobatą sukcesów dziecka) niż rodzice funkcjonujący w niezadowolającym związku (Brody, Pillegrini, Sigel, 1986). Ponadto bliskość i efektywna komunikacja małżeńska koreluje z większym zaufaniem dorosłych do swoich kompetencji rodzicielskich, co znacząco modyfikuje interakcje z dziećmi (Floyd, Gilliom, Costigan, 1998).

Przeprowadzone badania pokazują również, że spośród różnych cech środowiska pracy jedynie relacje interpersonalne są zmienną związaną z zaangażowaniem rodzicielskim, szczególnie jego walencyjnym i poznawczo-emocjonalnym aspektem. Ustalenia te warto odnieść do wyników badań, świadczących o asymetrycznym oddziaływaniu sfery zawodowej i rodzinnej (Lachowska, 2012). Możliwość poprawy funkcjonowania jednostki w sferze zawodowej dzięki zasobom rodzinnym jest większa niż możliwość generowania zasobów zawodowych do lepszego funkcjonowania rodzinnego. Zazwyczaj to właśnie rodzina stanowi grupę wsparcia dla jednostki obciążonej obowiązkami zawodowymi (Rostowska, 2006). Susan L. Brown i Alan Booth (2002) analizując trzy aspekty relacji rodzinnych – prace domowe, wychowanie dzieci i satysfakcję małżeńską – wskazują, że nie wpływają one w istotny sposób na preferowany i rzeczywisty czas spędzony w pracy. Przypuszczano, że dyssatisfakcja z życia rodzinnego może powodować wydłużanie czasu spędzanego w pracy, tymczasem przeprowadzone analizy wskazują, że choć pracujący rodzice zgłaszają wyższy poziom satysfakcji zawodowej niż rodzinnej, to nie przekłada się to na zwiększenie czasu pracy zawodowej. Prawdopodobnie zależności między rodziną a pracą są bardziej złożone niż możliwość facylitacji zaangażowania w obu obszarach czy ryzyko konfliktu ról i transferu napięć.

Relacjonowane badania świadczą o tym, że poziom ogólnej satysfakcji zawodowej nie zmienia istotnie skoncentrowania dorosłych na rolach rodzicielskich. Czy można zatem uznać, że poziom zaangażowania dorosłych w zadania rodzicielskie jest niezależny od doświadczeń zawodowych? Twierdząca odpowiedź na tak postawione pytanie byłaby nadinterpretacją uzyskanych wyników. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę – co zaznaczono we wprowadzeniu – że jednoczesne pełnienie różnych ról społecznych może być korzystne dla funkcjonowania jednostki (Lu, 2000; McNall, Nicklin, Masuda, 2010). Pozytywne konsekwencje pełnienia wielu ról są wieloaspektowe i dotyczą między innymi łagodzenia niepowodzeń w jednej roli przez sukcesy w innej, zwiększenia możliwości uzyskania wsparcia społecznego oraz zróżnicowanych informacji zwrotnych, odnoszących się do aktywności rodzinnej i zawodowej, a tym samym kształtujących poczucie własnej wartości i skuteczności (Barnett, Hyde, 2001). Zaangażowanie w jednej roli społecznej nie wyklucza zaangażowania w inne obszary działań. Choć obowiązki zawodowe skracają czas spędzony z dzieckiem, to wprowadzają w życie matki i ojca odmianę w aktywności opiekuńczo-wychowawczej i stwarzają szansę na poprawę jakości kontaktów z dzieckiem (Sobczyńska, 1995). Rodzicielska aktywność może relatywizować znaczenie pracy, dopełniając ją o doświadczenia, których dorośli nie mają okazji zdobyć wśród pracowników. Natomiast negatywne konsekwencje łączenia ról wiążą się z ryzykiem transferu napięć z jednego obszaru aktywności w drugi i kumula-

cją stresu (Gesterkamp 2009; Matjasko, Feldman 2006). Ryzyko związane w podwójną karierą wynika z emocjonalnego obciążenia zwielokrotnionymi obowiązkami, szczególnie w przypadku kobiet, które częściej zgłaszają konieczność godzenia wymagań w zakresie opieki nad dziećmi i zadań rodzinnych ze zobowiązaniami zawodowymi (Zhao, Settles, Sheng, 2011). Zarówno mężczyźni, jak i kobiety uznają role rodzicielskie za najbardziej satysfakcjonujące spośród pełnionych ról społecznych, jednak to kobiety częściej uznają rolę matki za bardziej stresującą (Perrone, Webb, Blalock, 2005). Badanie wzajemnych oddziaływań między aktywnością zawodową i rodzinną wskazuje na modelujący, aczkolwiek zróżnicowany pod względem płci, wpływ emocji doświadczanych przez dorosłych w pracy na emocje w środowisku rodzinnym. Napięcia emocjonalne w pracy wpływają na poczucie szczęścia, złość i gniew matek oraz lęk ojców (Matjasko, Feldman, 2006).

Intensywność włączania się dorosłych w opiekę i wychowanie potomstwa jest niezależna od liczby dzieci i ich wieku. Rodzice dzieci w wieku przedszkolnym, szkolnym i dorastania w podobnym zakresie koncentrują się na zadaniach rodzicielskich. Tym samym ważność tych zadań dla nich jest porównywalna. Ponadto poziom walencyjnego i poznawczo-emocjonalnego zaangażowania dorosłych w rodzicielstwo nie zmienia się wraz z upływem ich lat. Jedynie konkretne działania rodzicielskie (*zaangażowanie behawioralne*) są bardziej intensywne wśród młodszych rodziców, co można interpretować jako wyraz większej witalności osób młodszych.

BIBLIOGRAFIA

- Apicella C.L., Marlowe F.W. (2004), Perceived mate fidelity and paternal resemblance predict men's investment in children. *Evolution and Human Behavior*, 25 (6), 371–378.
- Badinter E. (1998), *Historia miłości macierzyńskiej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Bakiera L. (w druku), *Zaangażowane rodzicielstwo a autokreacyjny aspekt rozwoju dorosłych*. Warszawa: Difin.
- Bańka A. (2005), Jakość życia a jakość rozwoju. Społeczny kontekst płci, aktywności i rodziny [w:] A. Bańka (red.), *Psychologia jakości życia*, 11–78. Poznań: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.
- Barnett R.C., Hyde J.S. (2001), Women, men, work, and family. An expansionist theory. *American Psychologist*, 56 (10), 781–796.

- Belsky J. (1984), The determinants of parenting. A process model. *Child Development*, 55, 83–96.
- Bonney J.F., Kelley M.L., Levant R.F. (1991), A model of fathers' behavioral involvement in child care in dual-earner families. *Journal of Family Psychology*, 13 (3), 401–415.
- Bracke D., Corts D. (2012), Parental involvement and the theory of planned behavior. *Education*, 133 (1), 188–201.
- Brody G.H., Pillegrini A.D., Sigel I.E. (1986), Marital quality and mother-child and father-child interactions with school-aged children. *Developmental Psychology*, 22 (3), 291–296.
- Brown S.L., Booth A. (2002), Stress at home, peace at work: A test of the time bind hypothesis. *Social Science Quarterly*, 83 (4), 905–920.
- Burleson B.R., Denton W.H. (1992), A new look at similarity and attraction in marriage: Similarities in social-cognitive and communication skills as predictors of attraction and satisfaction. *Communication Monographs*, 59 (3), 268–287.
- Butler A.B., Grzywacz J.G., Bass B.L., Linney K.D. (2005), Extending the demands-control model: A daily diary study of job characteristics, work-family conflict and work-family facilitation. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78 (2), 155–169.
- Chirkowska-Smolak T. (2012), *Psychologiczny model zaangażowania w pracę*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Crouter A.C., Manke B. (1997), Development of a typology of dual-earner families: A window into differences between and within families in relationships, roles, and activities. *Journal of Family Psychology*, 11 (1), 62–75.
- Floyd F.J., Gilliom L.A., Costigan C.L. (1998), Marriage and the parenting alliance: Longitudinal prediction of change in parenting perceptions and behaviors. *Child Development*, 69 (5), 1461–1479.
- Galinsky E. (1987), *The Six Stages of Parenthood*. Boston: Addison-Wesley.
- Gesterkamp T. (2009), *Ojcowie a kariera. Sposób na uzyskanie równowagi*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Giddens A. (2006), *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gray P.B., Anderson K.G. (2010), *Fatherhood. Evolution and human paternal behavior*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Grzelak J.L. (2008), Współzależność społeczna [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, t. 3, 125–145. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Gurba E. (2009), Wczesna dorosłość [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, s. 202–230. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Guttmann J., Lazar A. (2004), Criteria for marital satisfaction: Does having a child make a difference? *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 22 (3), 147–155.
- Harwas-Napierała B. (2010), Możliwości wspomagania rozwoju jednostki na różnych etapach okresu dorosłości [w:] M. Piórunek (red.), *Pomoc – wsparcie społeczne – poradnictwo. Od teorii do praktyki*, 101–117. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Harwas-Napierała B. (2012), *Dorosłość jako spełnienie. Drogi i zagrożenia rozwoju człowieka w okresie dorosłości*. Kraków: Wydawnictwo LIBRON.
- Hoghugh M., Long N. (2004) (red.), *Handbook of parenting. Theory and research for practice*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Hornowska E. (2010), *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Korzeniowski K. (1983), Podmiotowość człowieka. Metateoretyczne ramy teorii [w:] K. Korzeniowski, R. Zieliński, W. Daniecki, *Podmiotowość jednostki w koncepcjach psychologicznych i organizacyjnych*, 9–75. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kubicki P. (2009), Przemiany ojcostwa we współczesnej Polsce [w:] M. Sikorska (red.), *Być rodzicem we współczesnej Polsce. Nowe wzory w konfrontacji z rzeczywistością*, 77–105. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Kwak A. (2008), Społeczny i indywidualny wymiar rodzicielstwa [w:] A. Kwak (red.), *Rodzicielstwo między domem, prawem, służbami społecznymi*, 18–39. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Lachowska B. (2008), Człowiek dorosły wobec wyzwań związanych z funkcjonowaniem w różnych sferach życia: zawodowej i rodzinnej. *Psychologia Rozwojowa*, 13 (1), 101–114.
- Lachowska B. (2012), *Praca i rodzina. Konflikt czy synergia?* Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Lamb M.E., Tamis-LeMonda C.S. (2004), The role of father: An introduction [w:] M.E. Lamb (red.), *The Role of Father in Child Development*, 1–31. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Levinson D.J. (1986), A conception of adult development. *American Psychologist*, 41 (1), 3–13.
- Lu L. (2000), Gender and conjugal differences in happiness. *Journal of Social Psychology*, 140 (1), 132–141.
- Lydon J., Zanna M. (1990), Commitment in the face of adversity: A value-affirmation approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1040–1047.
- Nordenmark M. (2002), Multiple social roles – a resource or a burden: Is it possible for men and women to combine paid work with family life in a satisfactory way? *Gender, Work and Organization*, 9 (2), 125–145.
- Matjasko J.L., Feldman A.F. (2006), Bringing work home: The emotional experiences of mothers and fathers. *Journal of Family Psychology*, 20 (1), 47–55.
- McNall L.A., Nicklin J.M., Masuda A.D. (2010), A meta-analytic review of the consequences associated with work-family enrichment. *Journal of Business and Psychology*, 25 (3), 381–396.
- Oleś P.K. (2011), *Psychologia człowieka dorosłego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Opozda D. (2009), Rodzicielstwo w pułapce partnerstwa (?): zmiany w rozwoju jako predyktor jakości relacji rodzic-dziecko [w:] J. Truskolaska (red.), *Partnerstwo w rodzinie. Istota i uwarunkowania relacji między rodzicami i dziećmi*, 169–180. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- O'Rourke N., Claxton A., Chou Pak Hei B., Smith J.Z., Hadjistavropoulos T. (2011), Personality trait levels within older couples and between-spouse trait differences as predictors of marital satisfaction. *Aging and Mental Health*, 15 (3), 344–353.
- Perrone K.M., Webb L.K., Blalock R.H. (2005), The effects of role congruence and role conflict on work, marital, and life satisfaction. *Journal of Career Development*, 31 (4), 225–238.
- Perry-Jenkins M., Repetti R.L., Crouter A.C. (2000), Work and family in the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, 62 (4), 981–998.
- Plopa M. (2006), *Więzi w małżeństwie i rodzinie. Metody badań*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Räikkönen E., Kokko K., Rantanen J. (2011), Timing of adult transitions: Antecedents and implications for psychological functioning. *European Psychologist*, 16 (4), 314–323.
- Rostowska T. (2006), Rozwojowe aspekty jakości życia rodzinnego [w:] T. Rostowska (red.), *Jakość życia rodzinnego. Wybrane zagadnienia*, 11–27. Łódź: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki.
- Rostowska T. (2008), Psychologiczne determinanty jakości życia rodzinnego. Pojęcie jakości życia i kierunki badań [w:] M. Bogdanowicz, M. Lipowska (red.), *Rodzinne, edukacyjne i psychologiczne wyznaczniki rozwoju*, 39–47. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Satir V. (2000). *Rodzina. Tu powstaje człowiek*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Sobczyńska D. (1995). Macierzyństwo: wartości i dylematy [w:] J. Mikulska, E. Pakszys (red.), *Humanistyka i pleć. Studia kobiece z psychologii, filozofii i historii*, 69–84. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Trigg R. (1989), *Rozum a zaangażowanie*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Tyszkowa M. (2009), Jednostka a rodzina: interakcje, stosunki, rozwój [w:] M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, *Psychologia rozwoju człowieka*, 124–150. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Witkowska J. (2002), Stres i wsparcie w środowisku rodzinnym i zawodowym [w:] T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Rodzina – rozwój – praca. Wybrane zagadnienia*, 149–158. Łódź: Wyższa Szkoła Informatyki.
- Zhao J., Settles B.H., Sheng X. (2011), Family-to-work conflict: Gender, equity and workplace policies. *Journal of Comparative Family Studies*, 42 (5), 723–738.